

УДК 7.072.2(477.54):7.016.4:745/749(447.63)

Іваненко С. О.

*Харківська державна академія
дизайну і мистецтва*

ЄВГЕНІЯ БЕРЧЕНКО – ХАРКІВСЬКА ДОСЛІДНИЦЯ НАРОДНИХ МОНУМЕНТАЛЬНИХ ДЕКОРАТИВНИХ РОЗПИСІВ

Іваненко С. О. Євгенія Берченко – харківська дослідниця народних монументальних розписів. В статті висвітлено біографічні відомості вченої, простежено шлях становлення її як мистецтвознавця. Крім того, проаналізовано праці Є. Берченко, присвячені народному хатньому малюванню. З'ясовано, що в час занепаду цієї галузі народного мистецтва польові дослідження Є. Берченко є актуальними, а мистецтвознавчі доробки вважаються цінним джерелом для подальшого опрацювання вченими.

Ключові слова: мистецтвознавство, монументальний декоративний розпис, хатнє малювання, орнамент, петриківський розпис, репресії.

Іваненко С. А. Евгения Берченко – харьковский исследователь народных монументальных декоративных росписей. В статье освещены биографические ведомости ученой и изучен путь становления её как искусствоведа. Кроме того, проанализированы работы Е. Берченко, посвященные народным росписям хат. Выяснено, что в период упадка этой сферы народного искусства, полевые исследования Е. Берченко были актуальными, а искусствоведческое наследие является ценным источником для дальнейшей работы ученых.

Ключевые слова: искусствоведение, монументальная декоративная роспись, роспись хат, орнамент, петриковская роспись, репрессии.

Ivanenko S. O. Eugenia Berchenko – kharkiv researcher of folk mural decorative paintings. The publication is dedicated to little-known researcher of folk monumental decorative painting Eugenia Vasilivna Berchenko. The article highlights to her biographical information, traced her path of becoming artist. In the article analyzes labor of E. Berchenko dedicated to national Leisure drawing, and found that her study of the folk paintings and ornaments were one of the first studies in national studies. It is shown that fieldwork of E. Berchenko are relevant during the decline of this industry of folk art and her refinement of art are a valuable source for further processing scientists.

Keywords: art, monumental decorative painting, household, paint, pattern, Petrikivsky, repression .

Постановка проблеми. 1930-ті роки були важкими для багатьох українських мистецтвознавців. Звинувачення в антирадянській пропаганді та в нехтуванні ними марксистського підходу у дослідженнях призвело до масових звинувачень та репресій над харківськими мистецтвознавцями (1933). Почалася фізична розправа над харківським осередком мистецтвознавства, серед яких були Д. Гордєєв (1889 – 1968), С. Таранушенко (1889 – 1976), В. Зуммер (1885 – 1970), О. Берладіна (1894 – 1960), О. Нікольська (1892 – 1943), Т. Івановська (роки життя не відомі), М. Лейтер (1898 – ?) та ін.

Список харківських вчених, які зазнали утиску та репресій з боку влади, доповнює ім'я маловідомої на сьогодні дослідниці Євгенії Берченко. Інформація про її особистість обмежується невеликими публікаціями сучасних вчених Ю. Смолія [8;9], Н. Шудрі [10] та короткими згадками у періодиці (Н. Данилевська [5], О. Дмитренко [6], Н. Сидоренко [7]).

Робота виконана згідно плану НДР кафедри теорії та історії мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтва.

Мета публікації: аналіз життєвого шляху та наукової діяльності дослідниці народного декоративного мистецтва Євгенії Берченко.

Результати дослідження. Євгенія Василівна Берченко (8 квітня 1889, за іншими даними 1884 – після 1934) – мистецтвознавець, педагог, дослідник української народної культури, колекціонер. З її біографії відомо небагато. Місце народження, як і дату, точно встановити на сьогодні важко. Ймовірно, вона є уродженкою Харкова. 1905 року Євгенія Василівна закінчила німецьку (вірогідно, харківську) гімназію, а протягом 1909 – 1910 рр. була слухачкою Йенського університету, у якому ж відвідувала семінар з педагогіки професора Вільгельма Рейна (1847 – 1929). 1915 року вона отримала диплом на історичному відділенні Історико-філологічного факультету Харківського університету, де вивчала історію мистецтв у проф. Ф. Шміта (1877 – 1937). За свідченням С. Шудрі, вона була членом германороманського гуртка Історико-філологічного факультету університету. Крім того, вона навчалась на Вищих педагогічних курсах Харківської шкільної округи.

У 1920-х Є. Берченко брала участь в роботі археологічного семінару Харківського інституту народної освіти, який виник 1921 року на базі реорганізованого Харківського університету (функціонував до 1932). Протягом 1920-х років Євгенія Василівна була науковим співробітником секції мистецтвознавства Харківської науково-дослідної кафедри історії України (з 1926 – історії української культури; від 1927 – імені Д. Багалія). Керівником мистецтвознавчої секції був С. Таранушенко, а кафедрою завідував Д. Багалій (1857 – 1932). Як фахівець Є. Берченко реалізовувала себе, працюючи викладачем в середніх навчальних закладах та читаючи лекції в Центральному історико-художньому музеї, який виник 1920 року в результаті злиття Музею красних мистецтв і старожитностей та художньої колекції

Надійшла до редакції 15.10.2013

Харківського міського художньо-промислового музею та мав загальнодержавне значення (існував до 1922). Також вона працювала в організованому Ф. Шмітом у 1920 року першому в Країні Рад Музеї дитячої художньої творчості та викладала на робітфаці Медичного інституту (існував від 1923 року, ймовірно, по 1930 р.). Протягом 1927–1933 рр. Євгенія Васиївна активно працювала в Харківському Державному музеї українського мистецтва під безпосереднім керівництвом С. Таранушенка, який очолював музей протягом 1920–1933 рр.

Основним полем наукової діяльності Є. Берченко стало українське народне мистецтво, а саме – народний декоративний розпис Катеринославщини. З метою вивчення народного настінного малювання протягом 1925–1928 рр. вченою було здійснено кілька наукових експедицій по Катеринославщині (Кременчуцька, Дніпропетровська та Криворізька обл.), в результаті яких нею було зібрано повноцінну базу наукового матеріалу для подальшого опрацювання: полотна з розписами (розписи майстринь на прогрунтованій основі), низку світлин розписів та інтер'єрів хат, а також фотографії селянок за роботою – ілюстрація процесу малювання хати. Разом з тим, Євгенія Васиївна занотувувала різноманітну інформацію про майстринь, технологію розпису, його техніку, історію побутування мальовок, відомості про окремі твори.

Результатом аналізу певної частини зібраного матеріалу стала публікація «Про настінні розписи українських хат на Катеринославщині» (1927). Стаття висвітлює характерні особливості виконання розпису, містить проаналізовані композиційні схеми окремих видів малювання, часто вживаних мотивів орнаменту та його трактування, а також вказує на особливості розташування розписів як в хаті, так і в господарських будівлях. Крім того, в публікації подається перелік необхідних для роботи матеріалів та викладається специфіка виробництва народних фарб [2].

У 1928 р. частина колекції настінного розпису Є. Берченко (214 оригіналів та 50 світлин) експонувалася в Державному Російському музеї в Ленінграді та супроводжувалася статтею-каталогом «Виставка українського народного живопису» (розписи хат). Проте, подальша доля експонованих матеріалів сучасним дослідникам невідома. Важливо підкреслити, що плідна «польова» робота зі збирання наукового матеріалу (в першу чергу для музейної колекції) відобразилася в методичному посібнику «Як збирати матеріал до настінних розписів» (1928), що для свого часу став, за влучним виразом Ю. Смолія, «програмою з вивчення українського настінного розпису».

Продовження вивчення монументальних народних декоративних розписів втілювалося у першій частині монографії «Настінне малювання українських хат та господарських будівель при них. Зошит I. (Дніпропетровщина)» (1930). Варто зауважити, що праця Є. Берченко, присвячена українському народному малюванню, є одним з перших дослідів у даному напрямку. Результати дослідження вченої базуються на мистецтвознавчому аналізі матеріалів,

зібраних на території Дніпропетровщини протягом згаданих вище польових досліджень 1925–1928 рр. В монографії ґрунтовно проаналізовано особливості орнаментальних стінописів народних майстринь, основні мотиви та композиційні схеми розпису інтер'єру (в тому числі стелі та печі) та екстер'єру хати. Монографія завершується додатком «Стислий огляд розмальовання по окремих округах і селах», який насичує монографію не використаними в ній цікавими матеріалами [1].

Саме у 1920-х рр. Є. Берченко зосередила свою увагу й на дослідженні петриківського малювання, яке сформувалося саме на Дніпропетровщині не пізніше ХУІІ ст. Варто зазначити, вона була однією з перших з-поміж тих вчених, які зацікавилися петриківським народним розписом (поряд із Д. Яворницьким (1855–1940), який, на думку фахівців, сформувався на основі селянського хатнього стінопису. Про особливості малювання Петриківки вона зазначає у вищевказаній монографії та декількох статтях. Однак, про цю сторінку її наукової роботи сьогоднішні дослідники петриківського розпису здебільшого не згадують.

Зростання інтересу до даної проблеми підсилюється тим фактом, що розписи хат на той час вже були рідкісним явищем. Є. Берченко стверджує, що малювання українських хат знаходиться в процесі вимирання, тому вона вбачала за необхідне зафіксувати та проаналізувати існуючі пам'ятки народного хатнього малювання. Зокрема, побувавши в експедиції по Кременчуцькій окрузі (1929 р.) вона зазначає: «У Мишуриному Розі малювання вмирає, в селі Калужині воно вже зникло, а славу колишніх добрих виконавиць малювання мають старенні баби років 70–80. У Мишуриному Розі, тоді як ми його відвідали, тобто навесні 1927 р., на великоднім тижні, коли хати стоять причепурені, з поновленням малюванням, тут пощастило побачити тільки небагато розмальованих хат. Без жадного малювання стояли ті хати, що колись славилися по всьому селі. Останніми роками їх більше не розмальовують». Безперечно, наукові розробки Є. Берченко з питань народного монументального хатнього розпису є цінними для сучасного українського мистецтвознавства. Авторка підкреслює, що до неї дослідники «не звертали ніякісної уваги», на дану галузь українського народного живопису, тому на той час фахової літератури, присвяченій даній проблемі, не існувало. За виключенням дослідження вченого К. Широцького (1886–1919) «Очерки по истории декоративного искусства Украины», у якому один невеликий розділ стосується означеного питання та одиничних праць етнографічного характеру, де є лаконічні згадки про розписи народного монументального декоративного розпису.

Наукова діяльність Є. Берченко, як й інших збирачів народного мистецтва, «заохочувала майстринь розширювати свій творчий діапазон, що проявлялося у появі відмінних від хатнього малювання робіт – так званих „пейзажів”, „портретів”, „фігурних композицій”, які тяжіли до станкового малювання». В цілому для наукових публікацій Євгенії Васиївни

властиві «дослідницький хист, тяжіння до логічних побудов і чіткого мистецтвознавчого аналізу в роботі з конкретним матеріалом».

У 1934 році Євгенію Василівну було репресовано, а подальша доля її залишається невідомою. Ймовірно через це була видрукувана лише перша частина її монографії.

Висновки. Євгенія Берченко була однією з тих дослідників, які в складний час заклали фундамент для розвитку вітчизняної науки про народне мистецтво. Вона заповнила прогалину, існуючу на той час у народному мистецтві та надала імпульс для подальших пошуків у даній галузі. Дослідження вченої з українського народного настінного малювання є і на сьогоднішній час цінним джерелом вітчизняного мистецтвознавства.

Література:

1. Берченко Є. Настінне малювання українських хат та господарських будівель при них / Є. Берченко. Зошит 1. Дніпропетровщина. – Харків, Київ: Державне видавництво України, 1930. – 41 с.
2. Берченко Є. Про настінні розписи українських хат на Катеринославщині // Науковий збірник харківської науково-дослідчої катедри історії української культури 4.VII. Етнологіко-краєзнавча секція. Вип. 1. Ред. О. Ветухов. – Державне видавництво України, 1927. – С.71–92.
3. Берченко Е. Виставка Украинской народной живописи (росписи хат) // Государственный институт истории искусств: секция изучения крестьянского искусства социологического комитета. – Л., 1928. – 3 с.
4. Берченко Є. Як збирати матеріал до настінних розписів // Мистецтвознавство. Збірник 1-й. – Х., 1928. – С.28–35.
5. Данилевська Н. Подвижниці народного мистецтва // Урядовий кур'єр. – №74. – 2003 (19квітня). – С.9.
6. Дмитренко О. Таїна віщих оздоб // Молодь України. – 2003. – 10 квітня. – С.3.
7. Сидоренко Н. З першого стібка // Демократична Україна – №18. – 2003 (7 березня). – С.18.
8. Смолій Ю. Мистецтвознавча діяльність Є. В. Берченко // Художнє життя Харкова першої третини ХХ століття: тези доповідей та повідомлень наукової конференції / Упор. А. Півненко. – Х., 1993. – С. 38–40.
9. Смолій Ю. Хатне малювання Петриківки другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття (витоки, еволюція, художні особливості) / Автореф. дис. ... канд. мист., 17.00.06 / НАНУ, Ін-т мистецтвознавства, фольклористика та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2011. – 16 с.
10. Шудря Є. Євгенія Василівна Берченко // Подвижниці народного мистецтва [Бібліографічні нариси] / Ред. М. Селівачов. – К.: АНТ, 2003. – Вип. ІХ. Зошит 1. – С. 34–36.